

OBSAH

I.

„MALÉ DĚJINY“ VE STÍNU „VELKÝCH OSUDŮ“

Sebeprezentace raně novověkých aristokratů před současníky i potomky. Důraz na vlastní politické, vojenské či intelektuální úspěchy. Přejímání tohoto obrazu života šlechticů pozdějšími historiky. Opomíjení šlechtické každodennosti a potřeba jejího systematického zkoumání a rekonstruování.

5–7

II.

KARIÉRA

Politická, nebo vojenská kariéra jako dvě základní možnosti uplatnění raně novověkého šlechtice. Faktory ovlivňující volbu kariéry (výchova v dětství, vliv prostředí v raném mládí, rodové zájmy a tradice, vlastní vůle). Zkušenosti z kavalérských cest jako potvrzení či popření původních představ o budoucnosti. Význam přítomnosti panovnického dvora v Čechách pro volbu dvorské kariéry. Význam habsbursko-osmanských konfliktů pro volbu vojenské kariéry. Obraz stavovského reprezentanta jako ideové odůvodnění politického vlivu šlechty. Zásadní rozdíl mezi vyšší a nižší šlechtou v rovině sebeidentifikace s vlastním stavem. Typy kariér nižších šlechticů (systém klientel, úvěrové podnikání). Rostoucí důležitost císařského dvora pro společenský vzestup šlechticů. Klady a zápory dvorské kariéry (stále finanční problémy dvořanů, ale současně jejich silný vliv na panovníka). Náboženská vlašnost jako brzda kariéry. Rukověti ideálního dvořana (Baldassare Castiglione, Łukasz Górnicki). České představy o příkladném aristokratovi. Těžký úděl šlechtice-intelektuála. Šlechtic jako podnikatel. Prolínání různých typů kariér u týchž osob. Kariéra jednotlivce – otázka vlastní volby, výsledek náhodných vlivů či rozmar vyšších sil?

8–30

III.

RODINNÝ ŽIVOT

Prameny k poznání rodinného života raně novověké šlechty. Motivace ke sňatku. Sňatek jako výraz politické prestiže (Albrecht Jan Smiřický a Amálie Alžběta Hanavská). Sňatek jako součást standardního životního cyklu aristokrata (Zdeněk Brtnický z Valdštejna a Magdaléna z Thurnu). Sňatek jako společensky a ekonomicky výhodná záležitost (Adam mladší z Valdštejna a Johanka Emílie ze Žerotína). Sňatek jako vítězství lásky nad nepřízní okolí (Rombaldo Collalto a Bianca Polyxena z Thurnu).

Očekávání potomka. Problémy s otěhotněním (manželství Viléma z Rožmberka). Potrat. Císařský řez. Narození dědice, rituál křtín.

Role kmotrů a kmoter. Volba jména. Péče o novorozence, sexuální abstinence kojících matek. Dobové teoretické představy o správné výchově šlechtických potomků. Různé formy vzdělávání (tzv. zámecké školy – Český Krumlov, Hasištejn, Košumberk). Pázeční služba, vzdělávání pázat. Kavalírské cesty jako přechod z dospívání do dospělosti. Výběr trasy a univerzity, vliv rodinných zkušeností a tradic. Návrat z kavalírské cesty a uzavření sňatku. Volba vhodné manželky, představy českých šlechticů o ideálních partnerech.

Osamělost jako nedílná součást života manželek politicky aktivních aristokratů. Dámy z „pernštejnského salonu“ jako výjimka ze stereotypu.

31–56

IV.

PÁNI A PODDANÍ

Hierarchie poddaných. Přátelské vztahy s nejbližšími společníky a služebníky (pážata, členky fraucimoru). Hmotná podpora zestárlých a nemohoucích služebníků. Pravidla pro výběr vhodného služebnictva. Problémy a konflikty vrchnosti s podrženyými (poddaný jako vychovatel malého Petra Voka z Rožmberka, zpusťlé služebnictvo na Jindřichově Hradci). Kontakty šlechticů a šlechticů s vrchnostenskými úředníky. Seberealizace aristokratů v péči o hospodářský rozvoj panství (Alžběta z Valdštejna, Polyxena Lobkovická z Pernštejna, Sylvie Černínová z Millesima). „Sociální ukázkovost“ poddaných. Vrchnostenské řády a instrukce jako pramen k poznání vztahu šlechtice a poddaného. Kriminální delikty poddaných (krádeže na panských sídlech, pytláčení). Mrzačení psů patřících poddaným ve snaze zamezit pytláctví. Zákazy „láni a hromování“. Problém robot. Vzpoury a úklady ze strany poddaných (spiknutí rybníkářů proti Petru Vokovi z Rožmberka). Udělení podmíněných trestů a milostí provinilcům. Stíhání sexuálních deliktů. Teoretická možnost poddaných dovolat se práva a ochrany u vrchnosti. Zbílání z panství. Rekatolizační

tlak na poddané v pobělohorském období. Soužití moravských šlechticů s novokřtění. Charita prokazovaná chudým a potřebným.

Pomoc bezbranným. Ideální poddaný – ten, který se své vrchnosti bojí.

57–75

V.

VOLNÝ ČAS

Nárůst pracovního vytížení raně novověkých šlechticů. Rozlišování mezi časem věnovaným úředním povinnostem a časem věnovaným relaxaci.

Rostoucí obliba metropole jako vhodného místa k trávení volného času na úkor venkovských panství. Společenské kontakty příslušníků aristokracie.

„Běhání ke kroužku“. Divadelní představení („Phasma Dionysiacum“ Viléma Slavaty, „Sarmacie“ Jana Zajíce z Házmburka). Hudba, stálé sbory hudebníků na šlechtických sídlech. Literární činnost aristokratů (Kryštof Harant, Václav Budovec). Šlechtické knihovny. Alchymie (Vilém z Rožmberka). Astrologie (Albrecht z Valdštejna). Kunstkomory. Mecenát.

Lov, záliba v ušlechtilých koních a psech. Hazardní hry a jejich kritika. Nákladné hostiny, obžerství a opilství. Alkoholické excesy. Pijácké zábavy, ambraské „Trinkbücher“ a bechyňská „Pokutní registra“.

Význam intenzivních společenských kontaktů pro prestiž a informovanost aristokratů. Slavení narozenin. Význam společenských styků pro šlechtičny. Stereotypní zájmy šlechtičen. Absence ostrého rozlišování mezi pracovním a volným časem u aristokratek.

76–93

VI.

PODOBY HUMORU

Zesměšňování společenských poměrů jako podmínka jejich zachování.

Význam karnevalu. Maškarády. Povědomí o předních satirických dílech u českých aristokratů (díla Françoise Rabelaise ve šlechtických knihovnách).

Parodování ritualizovaných situací (obřadné oslovování příslušníků panského stavu v korespondenci, „pánkování“). Zesměšňování detailně propracovaných příruček slušného chování. Komplikovaná pravidla pro správné chování u stolu. Spis „doktora Grobiána“ jako etiketa naruby.

Grobiánovy rady pro běžné životní situace (stolování, vzdělávání se, návštěva bohoslužby, komunikace s rodiči). Fyzické nedostatky jako zdroj směšnosti. Vysmívání stáří (smích jako přehlušeni strachu). Mizogynství. Stará žena jako symbol svárlivosti, pomlouvačnosti a marnivosti, ale také blížící se smrti. Parodování úředních úkonů (standardní formulace závětí).

Výsměch znepokojujícímu a neznámému (zahraněční novinky v životním stylu a módě). Kavalérské cesty jako impulz ke xenofobním postojům.

Kritika módních výstřelků, ale také přílišné upjatosti v odívání. Politické satiry. Zesměšňování politických odpůrců. Nejčastější oběti předbělohorských satir (František z Ditrichštejna, Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic, jezuité). Aféra Sixta Palmy Močidlanského. Prokatolická politická satira.

94–116

VII.

EROTIKA A SEX

Zdrženlivý vztah českých aristokratů k veřejnému prezentování erotických dobrodružství. Konfesijní podmíněnost mravní rigidity českého prostředí. Španělská dámská móda jako symbol nedobytné ctnosti. První sexuální zkušenosti mladých šlechticů. Prostituce. Kavalírské cesty, italské kurtizány. Preferované sexuální praktiky v italském prostředí. Skryté formy prostituce. Výběr manželky, zlehčování významu fyzické přitažlivosti. Vliv mariánského kultu na ideál ženské krásy. Názory na atraktivitu cizokrajných žen, zkušenosti cestovatelů (Kryštof Harant, Václav Vratislav z Mitrovic). Strach z exotických a temperamentních žen. Údajné lesbické sklony muslimských žen. Nevěra. Impotence. Erotické tóny a důvěrnosti v korespondenci manželských párů (Heřman Černín z Chudenic a jeho manželky). Žárlivost. Nerovné milenecké vztahy (aféra Elišky Kateřiny ze Smiřic). Různé představy o dalším osudu šlechtičny, která se zdiskreditovala nelegitimním vztahem. Povědomí o antikoncepci. Homosexualita a její tvrdé postihování. Rezervovaný přístup českých aristokratů k ženám jako pouhá vnější forma chování. Srovnatelné milostné avantýry domácích i cizinců v rudolfínské Praze.

Diskrétnější počínání českých šlechticů.

117–135

VIII.

PODOBY STRACHU

Strach z Turků jako dominantní kolektivní emoce Středoevropanů 16. století. Proměny ve vnímání osmanského nebezpečí v průběhu času (od apokalyptických vizí Jana Zajíce z Házmburka k racionálnímu pohledu Jindřicha Michala Hýzrla z Chodů). Strach z nábožensky motivovaných konfliktů (reflexe bartolomějské noci). Strach z války (vpád pasovských jako konec dlouhého období míru). Strach z nezvyklých situací (mořská bouře). Strach z onemocnění, obrana před nemocemi (kouzelné léčebné předměty, ale i pobyty v lázních). Melancholie jako módní choroba raného novověku. Strach z moru, znemožnění obvyklých pohřebních rituálů v čase morových epidemií. Strach ze stáří a smrti. Strach z neovysvětlitelného. Strach z ďábla. Strach z čaroděnic a zlých hysterických žen. Strach z přírodních pohrom (krupobití, povodně). Typologie ďáblových pomahačů. Strach z budoucnosti,

předzvěsti a předpovědi pohrom a neštěstí v pamětech Jana Jiřího Haranta. Svět jako panoptikum či labyrint. Svět jako divadlo (Václav Budovec a jeho vylklad predestinace jako svérázné „komedie“ v boží režii).

136–154

IX.

RELIGIOZITA

Konverze ke katolictví jako klíčová otázka náboženského života předbělohorské aristokracie. Polemika mezi Vilémem Slavatou a Adamem Slavatou o smyslu a oprávněnosti konverze. Různé pohledy na konfesijní sebeidentifikaci jako generační problém. Význam zpovědi. Kritika konvertitů v soudobých satirách. Konverze k utrakvismu (Kryštof Harant). Konverze jako demonstrativní akt (Vít Jindřich Thurn).

Nucené konverze poddaných (rekatolizační úsilí Jindřicha Hýzrla). Netolerance evangeliků vůči katolíkům. „Očista“ chrámu svatého Víta roku 1619 z popudu falckých radikálů. Sympatie k ikonoklasmu ze strany některých českých evangeliků. Religiozita ve všedním životě aristokratů.

Problém smíšených manželství. Zapojování dětí do církevních rituálů (problém prvního přijímání). Odraz církevního roku ve šlechtické každodennosti. Slavení Vánoc a Velikonoc, „chození po hrobích“. Křty tureckých zajatců. Víra jako soukromá záležitost (mše sloužené v soukromí).

Víra jako veřejná záležitost (vnější vzhled jako výraz konfesijní sebeidentifikace). Průvody flagelantů. Zbožná procesí a poutí (Svatý Jan pod Skalou, Altötting). Víra v zázraky. Kritika zbožných poutí. Mariánský kult. Počátky takzvané barokní zbožnosti. Zbožná bratrstva. Hranice mezi exaltovanou vírou a fanatismem.

155–174

X.

UMÍRÁNÍ A SMRT

Archetyp „šťastné“ či „dobré“ smrti. Standardní způsob umírání v aristokratických rodinách. Rozdíly mezi katolíky a evangelíky (smrt Markéty Zajícové z Minstrberka a smrt Bohuslava staršího Růta z Dírného). Základní schéma „dobré“ smrti jako obecný a nadčasový model (rozloučení s rodinou a příbuznými, zaopatření služebnictva, vypořádání majetkových záležitostí). Narušení obvyklých rituálů. Násilná smrt (zavraždění Ludvíka Loreckého ze Lkouše a jeho synů). Důležitost zpovědi. Narušení schématu „dobré“ smrti významnými osobnostmi (Maxmilián II., Rudolf II.). Smrt na bojišti (Pertolt z Valdštejna). Smrt na popravišti (poprava vůdců stavovského povstání jako spojení rituálu smrti a rituálu exekuce). Smrt jako nešťastná náhoda (Jáchym

z Hradce). Umírání jednotlivých příslušníků šlechtické domácnosti. Smrt rodičů aristokrata. Smrt manželky (Voršila Hodějovská z Újezda, manželky Viléma z Rožmberka). Smrt dítěte. Význam včasného křtu (nezvyklý křest Ferdinanda Jaroslava Bořity z Martinic). Potrat nikoli jako úmrtí potomka, ale jako forma neplodnosti. Vymření rodu (smuteční rituály při pohřbu Petra Voka z Rožmberka). Proměna v chápání smrti v raném novověku – cesta od renesanční uměřenosti k barokní exaltovanosti.

175–192

XI.

ŠLECHTICKÁ KAŽDODENNOST V PRVNÍCH STOLETÍCH NOVOVĚKU ANEB MÍSTO DOSLOVU

Životopisy rané novověkých aristokratů a okrajový zájem o jejich všední život v dosavadní literatuře. Pramenná základna k dějinám každodennosti. Konceptce monografie a její časový záběr. Vymezení pojmu každodennost a odlišná pojetí této otázky. Specifické rysy šlechtické každodennosti. Výhrady vůči dějinám všedního dne: 1) vágní vymezení jejich obsahu, 2) nereprezentativní výběr pramenů a jejich problematické zobecňování, 3) tříštění výzkumu každodennosti do nepodstatných jednotlivin. Dějiny každodennosti jako jedna z četných alternativ k politickým dějinám, nikoli jako jejich protiklad či negace.

193–201

POZNÁMKY

203–225

VÝBĚR Z PRAMENŮ A LITERATURY

226–236

SEZNAM ZKRATEK

237

EDIČNÍ POZNÁMKA

238

SEZNAM VYOBRAZENÍ

239–241

REJSTŘÍK OSOBNÍCH JMEN A ZEMĚPISNÝCH NÁZVŮ

243–255